

תיבות אנדרוגינוס במקרא

כתיבות אנדרוגינוס¹ אנו מתכוונים לתופעות דקדוקיות הריגות משני סוגים: א. פועל נטוי שבו נתחברו יחדיו לשון זכר ולשון נקבה. ב. שמות הבאים הן בלשון זכר והן בלשון נקבה. כבדיקת תופעה זו במקרא נמצאו עשרות רבות של תיבות אנדרוגינוס. רובן שמות ומיעוטן פעלים. ככוננת מאמר זה לעמוד על התופעה לגוניה ולנסות להסבירה בעזרת פרשנינו הקלאסיים.

פועל אנדרוגינוס

פועל אנדרוגינוס הוא, כהגדרת ר' אברהם אבן עזרא,² פועל שבו נתחברו יחד לשון זכר ולשון נקבה. במקרא נמצאו ששה פעלים כאלו. הסברנו לתופעה זו יהיה בשני כיוונים: א. הפועל מרמז לדר-מיניות. ב. הכזק פסיכו-לינגוויסטי של מילת תמורה שמינה שונה.

הפועל מרמז לדר-מיניות

1. שמ"א ו יב: וישרנה הפרות בדרך...
רש"י: "וישרנה. הרי תיבה זו אנדרוגינוס.³ מלמד שאף הולדות היו אומרים שירה: 'רוני רוני השיטה התנופפי', כדאיתא במס' ע"ז. לפי פשוטו: וישרנה - לשון ישר, דרך ישר היו הולכות".
כמצוין בדברי רש"י, המקור לשירת הפרות מצוי במס' עבודה זרה כד ע"ב:
"וישרנה הפרות בדרך, על דרך בית שמש וגו'. מאי 'וישרנה'? א"ר יוחנן משום ר"מ: שאמרו שירה. וכן אמר רב זוטרא בר טובה אמר רב: שישרו פניהם כנגד ארון ואמרו שירה.⁴ ומאי שירה אמרו? א"ר יוחנן משום ר"מ: 'אז ישיר משה ובני ישראל' (שמ' טו א). ור' יוחנן דידיה אמר: 'ואמרתם ביום ההוא הודו לד' קראו בשמו' (יש' יב ד). ור"ש בן לקיש אמר: מזמורא יתמא, 'מזמור שירו לד' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו' (תה' צח א). ר' יצחק נפחא אמר: 'רוני רוני השיטה. התנופפי ברוך הדרך המחושקת ברקמי זהבה, המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים'".

¹ אנדרוגינוס (יוונית: androgynos) הוא חי או צומח המכיל בתוכו אברי רכייה של זכר ונקבה.

² ראב"ע לבר ל לח, ויחמנה.

³ השימוש במונח זה מצוי ברש"י רק במקום זה.

⁴ לדעת אברבנאל יש לפנינו "לשון הלצ"י או כדברי המהר"ל בחידושי אגדות למס' ע"ז כד ע"ב: "לא שהיו אומרים שירה בחיחוך לשון ודיבור, רק הליכתם בדרך הישר כדכתיב 'וישרנה' הוא עצמו השירה".

הפועל "וישרנה" הוא אנדרוגיניוס בהיותו נוטה הן בלשון זכר והן בלשון נקבה. בלשון זכר צורתו "וישרו"; ובנקבה - "וישרנה".

פירושו הפשטי של רש"י, המובא כפירוש אחרון בין פירושו, קובע עובדה שהפועל גזור מן השורש ישר, "דרך ישר היו הולכות",⁵ אך אינו מיישב את הקושי הדקדוקי האנדרוגיני. ואילו בדרש שהובא כפירוש ראשון אנו מוצאים הסבר לתופעה. לפי ההסבר, לא רק הפרות, האמהות, געו בשירה, אלא גם ולדותיהן הזכרים שנכלאו במכלאותיהם הצטרפו למקהלת השבח והשיר ואמרו 'רוני רוני השיטה...'.⁶ מקהלה דו-מינית זו של הפרות וולדותיהן הזכרים מצאה ביטוייה בפועל האנדרוגיני "וישרנה" שנתפרש משורש שיר.⁷

2. בר' ל לח: "... אשר תבאן הצאן לשתות לנוכח הצאן ויחמנה בבואן לשתות". פרשנינו מציינים את החריגה הדקדוקית הקיימת בפועל "ויחמנה" שהיא צורת אנדרוגיניוס, אך רובם אינם מסבירים אותה. כך למשל:

ראב"ע: "ויחמנה. נתחברו פה לשון זכרים ונקבות. כמו וישרנה הפרות".
חוקוני: "ויחמנה. תיבת אנדרוגיניוס. כמו וישרנה הפרות".

רשב"ם: "ויחמנה. כמו וישרנה הפרות, 'ארבע מלכויות מגוי יעמדנה' (דג' ח כב). חצים לשון זכר וחצים לשון נקבה. 'ותקרבו העצמות עצם אל עצמו' (יח' לו ז) חציו זכר וחציו לשון נקבה. שהיה לו לומר כמו 'ותקרבה בנות צלפחד' (במ' כז א)".
גם רד"ק בד"ה "ויחמנה" ציין את העובדה האנדרוגינית, אך בפירושו לפסוק לט הוא כותב כך: "ויחמו". על הזכרים אמר. וכן הנקבות. כי כאחד מתחממים". כלומר, הפועל "ויחמנה" מביע את ההתייחסות של שני המינים, זכרים ונקבות. כי לנקבות בלבד היה צריך לכתוב "ויחמו". ההתייחסות של שני המינים מצאה ביטוייה בפועל האנדרוגיניוס "ויחמנה".

גם רש"י בפירושו לפסוקנו התייחס לבעיה הדקדוקית בפועל "ויחמנה", מבלי לציין זאת במפורש. הסבריו היו שונים:

"ויחמנה, הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחורה והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. ר' הושעיה אומר: המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר. וזהו ויחמנה וגו'".

פרשני רש"י על התורה⁸ ציינו שברקע פירושו אלו של רש"י עמדה הבעיה הדקדוקית של צורת האנדרוגיניוס בפועל "ויחמנה". כך למשל דברי אמרי שפר:

⁵ כך פירושו גם רד"ק, ראב"ע, חוקוני ורשב"ם בפירושיהם לבר' ל לח.
⁶ הבהרה ופירוש של שירות אלה וזיקתן לשירת הפרות, ראה: נ' אריאל, "וישרנה הפרות בדרך - שירת הפרות", בתוך: טללי אורות, אלקנה תשנ"ד, עמ' 32-39.
⁷ רב זוטרא בר טובא משמו של רב ראה בפועל "וישרנה" פועל הגזור משני שורשים: "שיר" ו"ישר": "שישרו פניהם כנגד ארון ואמרו שירה". חיפוש במדרשות לא העלה את האלמנט שהולדות אף הם שרו. ייתכן שזוהי תוספת פרשנית של רש"י ואולי היה מדרש אחר לפניו.
⁸ גור אריה, אמרי שפר, באר יצחק, באר מים חיים ועוד.

... שהוקשה לרבותינו ז"ל דקדוק מלת 'ויחמנה' שהיא בסימן זכר ובסימן נקבה והיא אנדרוגינוס...". וכן דברי באר-יצחק: "... שזוהי מלה אנדרוגינוס שהתחברו כמלה ההיא לשון זכר ולשון נקבה, יו"ד האית"ן שבראש ע"ד הזכר [שלנקבה ראוי להיות 'ותחמנה'] וגו"ן ה"א שבסוף ע"ד הנקבות [שלזכר ראוי להיות 'ויחמו'...]".

לפירוש א ברש"י ההתייחסות וההזדווגות היו הדידות. לפירוש ב, המים אותם שתו הנקבות הפכו לזרע במעיהן. לפי זה יש כאן זיווג פנימי בין הזרע (לשון זכר) לנקבות, או כדברי באר-יצחק: "היה אז במדרגת זכר ונקבה". פירושו השני של רש"י עדיף בעיני רש"י על הפירוש הקודם,⁹ כי הוא מיישב את הייתור של המילים "בבואן לשתות" שבסוף הפסוק, אינפורמציה שהוזכרה כבר "אשר תבאן הצאן לשתות". ייתור זה מוסבר בכך שהמים הפכו לזרע במעיהן ויש פעולת רבייה פנימית המסבירה את צורת האנדרוגינוס שבפועל. וזהו שסיים רש"י בסוף פירושו השני "וזהו ויחמנה בבאן לשתות".

3. יר' מט יא: "עזבה יתומיך אני אחיה ואלמנותיך עלי תבטחו". בבואתו המרה על אדום בשם ד' אומר הנביא דברי הרגעה לאדום, כי בעת מפלתו הוא יכול לעזוב את יתומיו לדאגתו ולטיפולו של ד', "עזבה יתומיך אני אחיה". וכן אלמנות אדום תוכלנה לבטוח בד' שידאג להן, "ואלמנותיך עלי תבטחו". הפועל "תבטחו" הוא אנדרוגינוס¹⁰ בהיותו נשוא לאלמנות בגוף נסתרות בעתיד. מן הראוי היה לכתוב "ואלמנותיך עלי תבטחנה" ! דו מיניות זו מתפרשת בכך שפעולת ההבטחה מופנית גם כלפי האלמנות וגם כלפי בעליהן העתידיים ליפרול במלחמה.

הבזק פסיכו-לינגוויסטי של מילת תמורה שמינה שונה

1. יח' לו ז: "ותקברו עצמות עצם אל עצמו".

השם עצם הוא נקיב,¹¹ אך בפסוקנו כתוב "עצם אל עצמו" בלשון זכר. יתרה מזו, הפועל "ותקברו" הוא אנדרוגינוס כי בהיותו נשוא לשם "עצמות" מן הראוי היה לכתוב "ותקברנה".¹² אין זה אלא הבזק פסיכו-לינגוויסטי, במודע או שלא במודע. ברקע נצבה "עצמים",¹³ תיבה נרדפת ל"עצמות", ומינה זכר, ומכאן הצורה הדו-מינית, כדברי המלבי"ם:

"ותקברו התי"ו סימן נקבה והוא"ו שבסוף סימן רבים זכרים כי יש 'עצמות' ר'עצמים'. העצמים הם הגדולים כמו השדרה והגלגלת. ובכאן היו מפורזים והיו 'עצמות'. ואחר שנתקברו נעשו 'עצמים' ורמו עליהם בסימן זכר".¹⁴

⁹ ראה: נסים אליקים, שיטתו הפרשנית של רש"י, ירושלים התשנ"ה, עמ' 101-132.

¹⁰ גם רד"ק מציין את הפועל "תבטחו" כדוגמה לפועל אנדרוגינוס. ראה פירושו ליח' לו ז. וכבר ראינו לעיל שרשב"ם מנה פועל זה בין שאר דוגמותיו לפעלים דו-מיניים. ראה פירושו לבר' ל לח.

¹¹ תה' קב ו; איוב יט כ; ל ל; לה י; יש' סו יד; יח' לו ג-ד.

¹² רד"ק מציין את הבעיה האנדרוגינית אך אינו מסבירה.

¹³ יח' כד ד-ה; עמוס ו י; קה' יא ה.

¹⁴ "עצם אל עצמו" בלשון זכר, כי מדובר בעת חיבורם כפי היצירה (רד"ק), ונעשו גדולים והופכים לעצמים, הצורה הזכרית.

2. יר' ב ט: "תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחוך".
 "תוכיחך", שורש "יכח", עתיד, נסתרות עם כינוי המושא. משמעו - תוכחנה אותך. שהרי הנושא הוא "משובות", רבות נקבה. צורת הפועל בפסוקנו היא אנדרוגינוס: ראשיתה לשון נקבה וסופה לשון זכר, והיה ראוי לכתוב "ומשובותיך תוכחנה אותך". אין זה אלא שברקע הפסיכו-לינגוויסטי, במודע או שלא במודע, נצבה מילת תמורה, נרדפת ל"משובה", כגון "פשע"¹⁵, "חטא", "עוון", ושתי הצורות, הנבדלות במינן, גרמו להרכבת פועל דו-מיני.
3. דנ' ח כב: "והנשברת ותעמדנה ארבע תחתיה. ארבע מלכיות מגוי יעמדנה ולא בכחור". בחזון שנראה לדניאל בשנת שלוש לבלשצר, מלך בבל, הוא רואה את מפלת פרס ומדי שסמלם בחזון היה "איל". מפלתם באה להם בידי היוונים שסמלו ב"צפיר עזים". קרבו הגדולה של הצפיר נשברה ותחתיה עלו ארבע אחרות המסמלות את ארבע המלכויות שעמדו תחת האחת שהייתה לפני כן, "ארבע מלכויות מגוי יעמדנה". הצורה "יעמדנה" היא דו-מינית: ראשיתה זכר וסופה נקבה, והיה ראוי לכתוב "תעמדנה", שהרי בארבע מלכויות עסקינן. אין זה אלא שמילה נרדפת ל"מלכות", שמינה שונה, עמדה ברקע הפסיכו-לינגוויסטי של הדובר, כמו "שלטון" (קה' ח ד, ח), "ממשל" (דנ' יא ג, ה; דה"א כו ו). שתי צורות אלו הנבדלות במינן נתמזגו בפיו ונתקבלה התיבה האנדרוגינית "יעמדנה".

שם אנדרוגינוס

- שמות רבים במקרא הם אנדרוגינוסים בהיות הפעלים המשמשים עמהם נשואים בלשון זכר ובלשון נקבה. לתופעה זו נציע הסברים אחדים:
- א. מקרא קצר.
- ב. מילת תמורה ברקע, השונה במינה. בפרק זה נבחין במצבים אלו:
1. השם זכרי ונקבי באותו פסוק.
 2. השם בא בזכר ובנקבה בפרשיות שונות.
 3. ברקע עמדה הכוונה המובעת בתיבה שמינה שונה.
 4. ברקע עמד הנמשל המובע בתיבה שמינה שונה.
 5. חילופי הכתיב והקרי הנוגעים למין התיבה.
- ג. סיבות תחביריות-דקדוקיות כמשפיעות על ההתאם במין:
1. סמיכות:
 - א. התאם הפועל לשם הסמוך לו מבין כמה שמות עוקבים.
 - ב. התאם הפועל לשם הסומך (לא לנסמך).
 - ג. הסבר לתופעות חריגות.
 2. קרימת הנושא לנושא.
 3. שמות קיבוציים.
 4. פעלים סבילים.
 5. פעלים משורש "היה".

¹⁵ כך ביר' ה ו: "כי רבו פשעיהם עצמו משובותיהם".

ד. אלטרנטיבות פרשניות כדרך ליישב את אי ההתאמה במין.

א. מקרא קצר

הכוונה למשפט שאחד מאיבריו התחביריים הושמט, בהנחה שהקורא או השומע יוכל, על פי ההקשר, להשלים את החסר הגנוז במחשבה.¹⁶ להלן דוגמות שבהן המילה החסרה תציין בסוגריים. בהעלאתה מגנוי המחשבה מתיישבת אי ההתאמה במין:

שמ"א כ ה: עד [עת] הערב השלישית (רד"ק); מל"א כב לו: ויעבור [קול] הרנה (רד"ק, רלב"ג ומצודות); יר' ג מו: [וקול] זעקה בשמע (רד"ק); יש' נו, ב: שומר [יום] שבת מחללו. (רד"ק); יש' מז יא: ובא עליך [יום] רעה (רד"ק); יח' מא כה: ועשויה [צורת] כרוכים ותימורים (רד"ק); יח' לה טו: שממה תהיה [עדת] הר שעיר וכל [עדת] אדום כלה (רד"ק); יש' טז י: ונאסף [דבר] שמחה (רד"ק); יר' יג יח: ירד [דבר] מראשיתכם ועטרת תפארתכם (רד"ק); חב"א טז: ומאכלו [שה]¹⁷ בריאה (רד"ק וראב"ע); יואל א ט: הכרת [קרבן] מנחה ונסך (רד"ק).¹⁸

ב. מילת תמורה ברקע, השונה במינה

כאמור בפרק זה נתייחס למצבים שונים.

I. השם זכרי ונקבי באותו פסוק.

I. שמ"א טו ט: "וכל המלאכה נמבזה ונמס אותה החרימו".

לשם "מלאכה" שמינו נקבה הוצמדו שני פעלים שמינם שונה: נמבזה (נקבה) ונמס (זכר). הסבר לתופעה זו כותב רד"ק:

"נמבזה ונמס". אומר 'המבזה ונמס' - נקבה וזכר. כמו 'רוח גדולה וחזק' (מל"א יט יא). הנקבה על המלאכה והזכר על הענין. וכן 'יעשה מלאכה' (שמ' לא טו). והענין בזה המקום - מקנה".

מילת התמורה שבתודעת הסופר היא "מקנה", בלשון זכר, ומכאן השימוש בשני פעלים בעלי מין שונה: "נמבזה" - מלאכה, "ונמס" - מקנה.

II. יר' לו כג: "יהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה יקרעה בתער הסופר". רד"ק: "שלש דלתות", פירוש דפין, כלומר דפי המגלה... ובאו בפסוק זכר ונקבה שאמר 'שלש... וארבעה'. ואמר כן לפי שהוא שם מושאל כי דלת לשון נקבה".

מכיוון שמשמעות השם "דלת" היא דף או פסוק (מלבי"ם) לכן באו שני לוחים בשני מינים שונים: האחד בלשון נקבה בהתאמה ל"דלת" והשני בזכר בהתאמה למילת התמורה, דף או פסוק.

¹⁶ מקרא קצר הוא אחת מל"ב מידות בברייתא דר"א בנו של ריה"ג. ראה: ג' אליקים, שיטתו הפרשנית של רש"י, ירושלים התשנ"ה, עמ' 145-169.

¹⁷ "שה" בלשון נקבה, ראה: ירמ' ג יז; יח' לד כ; מה טו.

¹⁸ על דרך המקרא הקצר נוכל ליישב גם אי ההתאמה מבחינת המספר.

III. ה' ד יט: "צרר רוח אותה בכנפיה ויבושו מזבחותם".
 רד"ק: "ואמר 'צרר' לשון זכר ואמר 'בכנפיה' לשון נקבה. ואמר לשון רבים 'ויבושו מזבחותם'. כן דרך הכתוב לדבר על עם, לשון זכר ולשון נקבה, כי העם נקרא בלשון זכר - עם, ובלשון נקבה - עדה או קהלה. וכן בלשון יחיד ובלשון רבים. לשון יחיד - דרך כלל ולשון רבים - דרך פרט".
 מכיוון שנושא פסוקנו הוא עם שנרדפותיו הן עדה או קהלה, לכן בא השימוש הדו-מיני בפסוקנו: צרר (=עם), בכנפיה (=עדה או קהלה).¹⁹

2. השם בא בזכר ובנקבה בפרשיות שונות.
 I. שופ' יח ז: "ויראו את העם אשר בקרבה יושבת לבטח".
 רד"ק: "את העם אשר בקרבה יושבת לבטח", זכר העם בלשון נקבה וכן 'חטאת עמך' [שמ' ה טו], 'מדוע שובבה העם הזה' [יר' ח ה].
 בפסוק זה אין הרד"ק מסביר את הסיבה לדו-מיניות של השם "עם", אך בפירושו ליר' ח ה הוא כותב:
 "מדוע שובבה בא הנה עם לשון נקבה. כי רצונו על הכנסה, כמו שפירשנו".²⁰

II. יר' ב כא: "ואיך גהפכת לי סורי הגפן נכריה".
 רד"ק: "והגפן תמצא בל' זכר ובל' נקבה. בלשון זכר 'גפן בוקק' [הר' י א], 'וימצא גפן וילקט ממנו' [מל"ב ד ט]. ובלשון נקבה 'והיא כפורחת' [בר' מ ט], 'לגפן אחת', 'לגפן אדרת' [יח' יז ח]."
 לרוב, גפן באה במקרא בלשון נקבה,²¹ אך לפעמים גם בלשון זכר.²² הסיבה לכך היא קיומן של מילים נרדפות שמינן שונה המצויות ברקע הפסיכו-לינגוויסטי של הדובר. במקרה שלפנינו, "שורקה" בלשון נקבה, אך גם "שורק" בלשון זכר, כמו "ואנכי נטעתין שורק" (יר' ב כא) או "ויטעהו שורק" (יש' ה ב).²³

III. יש' ז כ: "ביום ההוא יגלח ד' בתער השכירה... את הראש ושער הרגלים וגם את הזקן תספה".

¹⁹ דוגמות נוספות ראה: מל"א ו ו: "היציע התחוננה... רחבה... חמש אמות קומתו"; יש' כז ד: "והיתה ציצת נובל"; חב' א טו: "ומאכלו בריאה" = ואכילתו בריאה ושמנה; יש' ל לג: "כי ערוך מאתמול תפתח, גם הוא למלך הוכן, העמיק, הרחב"; יש' לג ט: "אבל אומללה הארץ".

²⁰ כנסה = כנסייה, עדה, קהילה, אסיפה, אָמָה. כך פירש רד"ק בהרבה מקומות: יש' טו ג; ס ט; ז ב; יד לא; יר' ג ה; יט; ד יד; ל; ז כ; ח ה; ל יב; טו; מח טו; יח' יב כה; טו ז, לר; כא לר; לו; כב ד; כג כח; כה ג, ד; כט ב; ה' ד יט; ט ב; מיכה א יא; ד ט; שמ"א יז כא; איוב א טו. וראה ראב"ע בפירושו הקצר לשמ' ה טו: "וחטאת עמך"; במ' כד כב (ראב"ע ורשב"ם).

²¹ יש' לב יב; תה' פ טו; יש' כד ד; שופ' ט יג; יר' ב כא; יח' יז ז; יואל א ב; זכ' ח יב; מל' ג יא; שה"ש ו א; ז יג ועוד.

²² הו' י א; מל"ב ד לט.

²³ "לגפן" התייחס רד"ק בעוד כמה מקומות בפירושו: יר' יא טו; יח' יז ו.

רד"ק: "ומלת 'תספה' פועל עומד. ותי"ו תספה - לזקן, כי הוא לשון נקבה, כמו 'וכל זקן גדועה' (יש' טו ב; יר' מח לו), אעפ"י שנמצא ג"כ בלשון זכר".
 לדעת רד"ק הפועל "תספה" שהוא פועל עומד משמש כנשוא לשם זקן, כמוכחן הזקן תגולה, כאשר מצאנו במקרא זקן גם בלשון נקבה.²⁴
 כיוון אחר לפרש את פסוקנו בלי להתייחס למין הזקן מצוי במלבי"ם. הוא אינו רואה ב"זקן" נושא ל"תספה" אלא ב"תער השכירה" המוזכר בפסוקנו:
 "והתער עצמה תספה גם את הזקן... תספה - נקבה נסתרת, מוסב על התער".
 גם "תער" המופיע במקרא שש פעמים, יש שהוא בא בלשון זכר,²⁵ ויש בלשון נקבה כבפסוקנו. הדו-מיניות נובעת מהשם הנרדף "חרב" (ל' נקבה) המשמש כמקבילה ביח' ה א:
 "חרב חדה תער הגלבים". מכאן השימוש האנדרוגיני של "תער".²⁶

3. ברקע עמדה הכוונה המובעת כתיבה שמינה שונה

I. שמ"ב יז יג: "ואם אל עיר יאסף והשיאו כל ישראל אל העיר הביא חבלים וסחבנו אותו עד הנחל".
 רד"ק: "וזכר עיר שהיא לשון נקבה, 'אותו' אמר על מגדל שיהיה בתוך העיר. כלומר, אפילו יהיה מגדל עז בתוך העיר שיאסוף אליה, הכל יסחבו, העיר והמגדל".
 לדעת רד"ק, השם "עיר" בא בפסוקנו גם בלשון נקבה, "העיר ההיא", וגם בלשון זכר, "וסחבנו אותו". שימוש אנדרוגיני זה נובע מהכוונה בשם הזכרי המובעת במילת הרמז "אותו" המופנה למגדל העז שבתוך העיר.

II. יר' מד כא: "הלא את הקטר אשר קטרם... ותעלה על לבר".

רד"ק: הקטר. שם כפולס 'נהדק'ר אין בהם' יר' ה יג], 'לי נקם וְשִׁלְמִי' [דב' לב לה]. אותם זכר ד' כל הקטרים. 'ותעלה על לבר' - אותה הקטורת. כי קטורת וקטר אחד. ואמרו בל' זכר ובל' נקבה".
 שם העצם "קטר" הוא זכרי, אך השם הנרדף, "קטורת", בא כשם נקבי, ומכאן השימוש האנדרוגיני, כמו שורק-שורקה; ציץ-ציצה; נץ-נצה; בגד-בגדה (תה' מה ט); פטר-פטרה (במ' ח טו); גבול-גבולה (יש' כח כה); שלם-שלמה (דב' לב לה; תה' צא ח); קשע-קשעה (מל' א ד); צדק-צדקה; ספר-ספכה (תה' נו ט); סתר-סתרה; ועוד.

III. יח' לא ד: "מים גדלוהו, תהום רוממתהו".

רד"ק: "תהום רוממתהו". זכר תהום בלשון נקבה ובלשון זכר - 'תהום אמר לא כי היא' [איוב כח יד]. ואמר תהום שהוא לשון עומק מים רבים". השם תהום הוא אנדרוגיני כי

²⁴ זכר: תה' קלג ב; שמ"ב יז יג; דה"א יט ה. נקבה: יש' טו ב; יר' מח לו.

²⁵ במ' ו ה; תה' נב ד.

²⁶ דוגמות נוספות: שמ"ב יז ט: פחת - בור, שוחה. יש' ל לג: תפתה - בעירה, מדורה. יח' כז ג: קלחת - דוד, סיר. יר' מד כו: קטר-קטורת. בר' מט כ: לחם - מאכל. וכך באים בהקבלה באיוב לג כ; בר' כז טו: בגד-בגדה או שמלה (תה' מה ט; מש' ו כז).

מצאנוהו בלשון זכר²⁷ וגם בלשון נקבה.²⁸ הדבר נובע מכוונת הדובר - עומק מים רבים.²⁹

4. ברקע עומד הנמשל המובע בתיבה שמיגה שונה

I. יח' כד ג: "שפת הסיר שפת וגם יצק בו מים".

רד"ק: "וגם יצוק בו מים". אמר 'בו' בלשון זכר לסיר. וזכרו ג"כ לשון נקבה בכל הפרשה לדרך הנמשל שהיא ירושלים. או זכרה בלשון נקבה שהיא נקראת ג"כ קלחת שהוא לשון נקבה".

"סיר" הוא שם זכרי, כאמור בפסוקנו "יצוק בו מים", אך בשאר הפסוקים בפרקנו בא בשימוש נקבי, כמו "אסוף נתחיה אליה" (ד), "תחתיה", "עצמיה בתוכה" (ה), "וחלאתה לא יצאה ממנה" (ו).

לדעת רד"ק, אנדרוגיניות זו נובעת בגלל המחשבה על הנמשל, ירושלים, בלשון נקבה. הסברו השני נוגע להבזק הפסיכו-לינגוויסטי של מילת התמורה ל"סיר", "קלחת", והיא ממין נקבה.³⁰

II. יר' יא טז: "זית רענן יפה פרי תאר קרא ד' שמך. לקול המולה גדולה הצית אש עֲלֶיךָ ורעו דליותיו".

שם העצם "זית" הוא זכרי, כיוצא מפסוקנו ומפסוקים אחרים, אך מילת היחס עם הכינוי החבור "עליה" בא בלשון נקבה.

ההסבר לדו-מיניות זו מובא באחד הפירושים ברד"ק: "ועוד לפי שהמשיל בו כנסת ישראל שהיא בלשון נקבה, זכר הזית שהוא משל לה ג"כ בלשון נקבה".³¹

5. חילופי הכתיב והקרי הנוגעים למין התיבה

החילופים בין הקרי והכתיב בתחום מינו של השם מוסכרים לפעמים בכוונה הטמונה בצורה או בגלל מילות תמורה שמינן שונה.

I. יר' מג יא: "ובאה (קרי: ובא) והכה את ארץ מצרים".

נושא פסוקנו הוא מלך בבל שיבוא ויכה את מצרים. לפירוש זה מתאים פועל בלשון זכר, "ובא", כהוראת הקרי, ומה הטעם לכתיב "ובאה"?

רד"ק: "כתיב 'ובאה', לשון נקבה, על המחנה. וקרי 'ובא' לשון זכר, על גבוכדנאצר".

II. יש' סו יז: "אחר אחד (קרי: אחת) בתנך".

²⁷ יונה ב ו; חב' ג י; תה' מב ח; איוב כח יד; שמ' טו ה; תה' עז יז.

²⁸ בר' ז יא; מט כה; יש' נא י; יח' לא ד; עמוס ו ד; תה' לו ז; דב' לג יג.

²⁹ דוגמות נוספות: יש' ז ב; "נחה ארם"; שופ' יא לט; "ותהי חק"; יר' כ יז; "ורחמה הרת עולם"; יש' ל

לג; תפתה; יח' מ מד; לשכה; יח' מ יז; רצפה - בניין גבוה.

³⁰ שמ"א ב יד; מיכה ג ג.

³¹ דוגמות נוספות: יח' כו יז; "ים" לשון זכר אך בא גם בלשון נקבה כי הנמשל הוא העיר צור. יח' מה טו;

"שה" בלשון נקבה, הנמשל לחלשים שבחברה, והכולטת בהם היא האישה.

רד"ק: "והכתיב 'אחד' והקרי 'אחת', כלומר יהיה מעין או בריכה. כי מעין לשון זכר ובריכה לשון נקבה".
פסוקנו עוסק בעובדי עבודה זרה המתכנסים אל הגנות להיטהר במים, בכריכה או במעיין, ומכאן ההסבר לחילופי הקרי והכתיב.

III. יח' ז ב: "קץ. בא הקץ על ארבעת (קרי: ארבע) כנפות הארץ".
רד"ק: "על ארבעת' כתיב, על ארבע קרי. והכתיב לזכר והקרי לנקבה וכנף ימצא בלשון נקבה".

רד"ק הצביע על המצב במקרא שלפיו שם העצם "כנף" בא גם בלשון זכר³² וגם בלשון נקבה.³³

נראה לי שביסוד העניין, "כנף" הוא שם עצם נקבי, והשימוש בכתיב "ארבעת" שהוא ממין זכר הוא בגלל מילת התמורה "אברי" שהיא ממין זכר. ומצאנו מילים אלו בתקבולת. כמו יח' יז ג: "גדול הכנפים ארך האבר" או דב' לב יא: "יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו", ועוד.³⁴ מילה נרדפת אחרת לכנף היא קצה ומכאן השימוש בחילופי הכתיב והקרי.³⁵

ג. סיבות תחביריות-דקדוקיות כמשפיעות על ההתאם במין
בפרק זה נצביע על כמה תופעות תחביריות ודקדוקיות המשפיעות על ההתאם בין השם לנשואו או ללואי שלו.

1. סמיכות:

א. התאם הפועל לשם הסמוך לו מבין כמה שמות עוקבים
I. מל"א יז טו: "ותלך ותעשה כדבר אליהו. ותאכל היא והוא וביתה ימים". הפועל "ותאכל" בא ביחיד ונקבה לעומת הנושא הכולל והמרוכב "היא והוא וביתה", והיה לו לכתוב "ויאכלו".

רד"ק: "אבל מנהג הלשון הוא כשזוכר זכר ונקבה כאחד יפול הלשון על הקודם, אם זכר אם נקבה, והראשון הוא העיקר. לפיכך נזכר בראשונה. כמו 'ותדבר מרים ואהרון' (במ' יב א). 'ותכתב אסתר המלכה ומרדכי היהודי' (אס' ט כט), 'קיים עליהם מרדכי היהודי ואסתר המלכה' (אס' ט לא), וכן זה: 'ותאכל היא והוא' כי הוא העיקר".
סמיכות הפועל לכינוי הגוף היא המכתיבה את מינו למרות קיומם של נושאים נוספים.

³² מל"א ו כד; דה"ב ג יא.

³³ דה"ב ג יא, יב; מל"א ו כד; איוב לט יג; דב' כב יב; יח' א כג.

³⁴ תהי' צא ד; איוב לט יג.

³⁵ דוגמות נוספות: יר' לא לח; שמ"ב כג ח; יח' מה יג; לא ד; יר' טו ט; ועוד.

II. יר' זכ: "הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה".

רד"ק: "ובאמרו 'נתכת' לשון נקבה, וזכר ג"כ 'אף' שהוא לשון זכר, כי הוא דרך לשון הקודש להיות זכר הפועל עם השם הדבוק בו, יהיה ראשון או אחרון. כמו 'ותדבר מרים ואהרן', 'ותכתוב אסתר בת אביחיל ומרדכי היהודי', 'ותאכל היא והוא', 'גרי ביתי ואמהותי לזר תחשבוני' [איוב יט טו]."³⁶

1. סמיכות: התאם הפועל לשם הסומך ולא לנסמך

I. מל"א יז טז: "כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר כדבר ד". "צפחת" לשון נקבה היא, ומדוע הפועל בא בלשון זכר, "לא חסר"?
 רד"ק: "ואמר 'חסר' לשון זכר, כי טעמו אל השמן. ולמעלה אמר 'לא תחסר', לשון נקבה, טעמו על הצפחת. והענין אחד. כמי שאמר למעלה הוא מנהג הלשון ברוב להיות טעם הפועל אל הדבק. וכמעט יהיה הפועל אל הנדבק, כמו 'כי היתה אליו פני המלחמה' [שמ"ב י ט], 'קול נגידיים נחבאו' [איוב כט י], 'קשת גבורים חתים' [שמ"א ב ד]".
 גם במקרים כאלו הפועל דבק אל הקרוב אליו. ולכן לרוב יהיה דבק עם הסומך ולא אל הנסמך המרוחק. מבנים חריגים יירוגו בסעיף הבא.

II. שמ"ב י ט: "ורא כי היתה אליו פני המלחמה מפנים ומאחור".

רד"ק: "אמר 'היתה' על המלחמה. ואעפ"י שזכר 'פני', וכמוהו 'קשת גבורים חתים', 'קול נגידיים נחבאו'.
 אף שהנושא הוא 'פני' בלשון רבים, הפועל הותאם מבחינת מינו לסומך 'המלחמה'".

III. דה"ב ח יא: "אשר באה אליהם ארון ד".

"ארון" לשון זכר הוא, ולמה הפועל "באה" המשמש לו כנושא בא בלשון נקבה? נראה שיש לפנינו מקרא קצר, וכאילו כתוב "ארון עדות ד". לפנינו סמיכות והפועל מותאם לסומך "עדות". כך הדבר גם בשמ"א ד יז, "וארון האלקים נלקחה" = וארון [עדות] האלוקים נלקחה, ועדות לשון נקבה היא.³⁷

1. סמיכות: הסבר לתופעות חריגות

כאשר הכתובים אינם נוהגים לפי שני כללי הסמיכות דלעיל, הסיבה לכך היא הרצון להדגיש את חשיבותו של השם המרוחק:

I. יר' מט כד: "צרה וחבלים אחזתה כיולדה".

רד"ק: "מנהג הלשון בדבור זכר ונקבה סמוכים, נופל הפועל על הדבק אם ראשון ואם אחרון, כמו... אם כן, מה שאמר 'אחזתה' לשון נקבה והדבק 'חבלים' גפרש וא"ו 'וחבלים' -

³⁶ דוגמות נוספות: יח' כה ח; לה י.

³⁷ דוגמות נוספות: יש' ב יז; וי' יג ט; יר' ד כב; מל"ב טז יז. והתאמה במספר לסומך: איוב כט י; שמ"א ב ד; יר' מט יא.

עם, כמו 'ויוסף היה במצרים' [שמ' א ה] והדומים לו. ופי' 'צרה ותכלים אחותה'. צרה עיקר הסיפור. לפיכך נפל הענין על 'צרה' ואמר לשון נקבה".
 II. יש' מא יד: "אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל".
 רד"ק: "מת', כמו אנשי. עזרתיך לשון נקבה, כנגד התולעת, אעפ"י שאמר מתי".
 שימת הדגש היא על הדימוי "תולעת" שאליה נמשלו מתי ישראל, ולכן הפועל בנקבה נוכחת, "תיראי".

2. קדימת הנשוא לנושא

בכתובים שבהם הפועל קודם לשם הפועל יהיה בלשון זכר אף שהשם המתקשר אליו הוא בלשון נקבה. כנראה הסיבה לכך היא אי אזכור השם הקובע את מין הפועל בתחילה, ולכן הפועל מצוין בלשון זכר המביע סתמיות. כך למשל: שמ"א כה כז: אשר הביא שפחתך; מל"א ח לא: ובא אֶלָּה לפני מזבחך בבית הוזה; מל"ב ג כו: כי חזק ממנו המלחמה; יש' ב יז: ושח גבהות האדם; יש' מז יא: ובא עליך רעה; יר' ח טז: מדן נשמע נחרת סוסי; יר' נא מו: ובא בשנה השמועה.³⁸

3. שמות קיבוציים

שמות קיבוציים הכוללים את המין כולו, זכר ונקבה, אינם שומרים תמיד על התאם במין (ובמספר):

I. יש' יד יא: "תחתוך יוצע רמה ומכסיך תולעה".

"רמה" הוא שם קיבוצי הכולל את המין כולו, כלל התולעים, ועל כן כתוב "יוצע רמה" ולא "תוצע", כדברי רד"ק:

"ואמר יוצע... ומכסיך' שהוא לשון זכר, ואעפ"י שרמה ותולעה היא דרך כלל על רבים מן התולעים. וכשידבר דרך כלל, ידבר פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה כמו 'ומכסיך תולעה', לשון זכר, 'ורמה תכסה עליהם' [איוב כא כו] לשון נקבה, וכן 'ותהי הכנס' [שמ' ח, ג], 'ותעל הצפרדע' [שמ' ח ב]".

II. יח' מה טו: "ושה אחת מן הצאן".

"שה" במשמעות של שם קיבוצי לכלל הצאן, ומכאן אי ההקפדה על התאם במין. ומצאנו שהשם "שה" בא בלשון נקבה במקומות נוספים, כמו "בין שה בריה ובין שה קְזָה" (יח' לד כ); "שה פזורה ישראל" (יר' ג יז).³⁹

4. פעלים סבילים

פעלים סבילים אין בהם הקפדה על התאם במין (ובמספר) כך:

³⁸ דוגמות נוספות, ראה מכלול לרד"ק, דפוס חדש ירושלים תשכ"ו דף ח ע"א. ויש לציין שמצאנו העדר התאם במין (ובמספר) גם כאשר השם קודם לפועל, כמו מש' ח י; מל' כו; יר' מט טו; ג מו.

³⁹ הסבר אחר ל"שה" בלשון נקבה, ראה לעיל בפרק מקרא קצר. דוגמות נוספות לשמות קיבוציים שאין בהם התאם במין, ראה: יר' ב כד; יש' יד ג; דב' כא ג; בר' כז מב.

I. יש' יד ג: "והיה ביום הניח ד' לך מעצבך ומרגוזך ומן העבודה הקשה אשר עָבַד בך". הפועל "עָבַד" בא כבניין סביל של הקל והוא פועל סתמי, "שלא נקרא שם פועלו", אינו מותאם אל מושאו "העבודה". העדר ההתאם נובע מצורת הסביל של הפועל. הסבר אחר מצאנו בפירוש רד"ק: "אשר עבד בך, אעפ"י שמלת 'העבודה' לשון נקבה, אמר 'עָבַד' לשון זכר ר"ל על ענין העבודה. וכן 'יעשה מלאכה' [שמ' לא טו] והדומים להם". לדעת רד"ק, יש לפנינו מקרא קצר ובמשפט חסרה התיבה "עניין"; "ומן [עניין] העבודה...אשר עָבַד בך". לפי פירוש זה יש התאם במין.

II. יואל א ט: "הִקְרַת מנחה ונסך מבית ד'".

למרות היות הפועל דבוק לשם "מנחה" שהוא לשון נקבה, נכתב בלשון זכר בגלל היותו פועל סביל. גם כאן רד"ק עקבי בגישתו שיש לפנינו מקרא קצר: "הִקְרַת מנחה ונסך", אמר 'הִקְרַת' לשון זכר ואמר 'מנחה' שהיא לשון נקבה. לשון זכר נופל על הענין, כלומר קרבן המנחה והנסך. וכן 'אשר יעשה מאלה' [וי' ב ח], 'יעשה מלאכה' [שמ' לא טו]⁴⁰.

5. פעלים משורש "היה"

שימוש רב יש במקרא בפועל "היה". שכיחותו רבה, כשלושת אלפים חמש מאות וחמישים פעם. במקרים רבים אין פועל זה שומר על התאם במין (ובמספר). להלן נציין דוגמות לכך וננסה ונעמוד על סיבת אי ההתאם. כך למשל במקומות אלו: בר' כד יד: והיה הנערה אשר אומר אליה; בר' כח כב: והאבן הזאת אשר שמת מצבה יהיה בית אלקים; וי' כה ה: שנת שבתון יהיה לארץ; במ' ט יד: חקה אחת יהיה לכם; תד' קט, יג: יהי אחריתו להכרית; שופ' יא לט: ותהי חק. דוגמות אלו ורבות נוספות על אלה שנתפרשו בפרקים קודמים, כגון יח' לה טו: תהיה הר שעיר; בר' טו יז: ויהי השמש באה ועלטה היה; שופ' ח יא: והמתנה היה בטח.⁴¹ יש שהתרגומים הארמיים מתקנים בתרגומיהם את העדר ההתאם גם במין וגם במספר.⁴² יש מפרשנינו שציינו את התופעה כעובדה מבלי להסבירה,⁴³ ויש שהסבירה במקומות מסוימים אך לא בראייה הכללתית,⁴⁴ ויש שנתנו דעתם להסבירה בראייה מקיפה. ראב"ע לבר' א יד: "יהי מאורות, מלת יהי-יהיה, בעבור שידברו בה הרבה הוא יחיד ולרבים וגם לנקבה, כי יהיה נערה בתולה". וכך גם דברי בעל הכתב והקבלה לבר' כח כב: "יהיה בית, מהראוי 'תהיה בית' כי אבן נקבה היא. אמנם בלשון הויה לא ישמור לא המין ולא המספר כמו 'כי יהיה נערה', 'ויהי אנשים'".

⁴⁰ דוגמות נוספות: יש' יד יא; יר' ב כד; רב' כא ג; בר' כז מב; יש' יז יא; יר' ח טו; ט ז.

⁴¹ וכך גם מבחינת ההתאם במספר: בר' יג ה; יהו' ה א; ח כ; בר' ל מב; ט טו; וי' יט לו; דב' כה יד; בר' א יד; כז לט; שמ' יז יב; דב' לג ו; שמ' כא ד ועוד.

⁴² ראה למשל: בר' כד יד, מג; כח כב; ל מב; וי' יט לו; דב' כה טו.

⁴³ כך למשל חזקוני לבר' א יד.

⁴⁴ רבנו בחיי ואור החיים לבר' א יד; חזקוני לבר' כד יד (מקרא קצר); רש"י לבר' טו יז (מקרא קצר); רש"י לשמ' יז יב (מקרא קצר); אבן עזרא לשמ' יז יב; חזקוני לשמ' כא ד.

רד"ק, מכלול ח ע"א: "וכלשון הויה יבא זה ברוב כי רוצה בו על הענין". בפירושו לספר מכלול, כותב ר' משה ב"ר חיים הכהן העכיס לדברים אלו של רד"ק: "ר"ל לשון היה או יהיה, יהיה עפ"י הרוב לשון זכר גם כשידבר על הנקבה. כי לשון היה הוא דבור המציאות כאילו תאמר המציאות מענין פלוני נמצא בזמן עבר או בינוני, ויהיה ויהיה הנערה אשר אומר אליה וכו' כאילו תאמר כאשר יקרה מציאות הענין שהנערה אשר אומר אליה וכו'. וכן כל אלה שהביא יפירושו בדרך זה והרומה לו".

לפנינו שתי גישות המנסות להסביר את ייחודיותו של הפועל "היה" שאינו משמר התאם במין (ובמספר): ראב"ע קובע כי השימוש ביחיד הוא ממאפייניה של הלשון המקצרת, ושימוש זה מצוי. ואילו רד"ק מוצא מקרא קצר בכל הפסוקים שלא נשמר בהם ההתאם במין ובמספר ביחס לפועל "היה", ומוסיף שם זכרי כמו "עניין" או "דכר".

ד. אלטרנטיבות פרשניות כדרך ליישב את העדר ההתאם

העדר ההתאם במין נובע לפעמים מהבנה תחבירית מסוימת, אך בניתוח תחבירי שונה תתקבל אלטרנטיבה פרשנית המסירה כל בעיה של אי התאם מבחינת המין. כך למשל במקומות אלו:

I. בר' ח יא: "ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טָרַף בפיה". מה מעמדה התחבירי של התיבה "טָרַף" במשפט "עלה זית טרף בפיה"?

האפשרויות הן אלה:

א. שם. טָרַף = טָרַף.

ב. פועל בבנין קל, עבר, נסתר.

ג. תואר לוואי לשם "עלה זית", כלומר עלה זית טָרוֹף בפיה.

על פי רמב"ן, רד"ק ופירושו השלישי של אבן עזרא, משמעות המילה היא תואר השם, עלה זית טָרוֹף בפיה. הניקוד בשני קמצים הוא על משקל חָקַם (אפשרות ג). לפי מדרש אגדה ברש"י ופירושו הראשון של אבן עזרא יש כאן מילה מוכפלת במוכח של טָרַף (שני סגולים). הניקוד טָרַף (בשני קמצים) הוא על משקל: זָהָב, עָשָׂן. טָרַף פועל (אפשרות ב) וזאת למרות הניקוד בשני קמצים במקום "טָרַף" (רי"ש בפתח) כמו שמצאנו בדוגמות נוספות: הו' ו א: "כי הוא טָרַף", וגם כאן טָרַף = חטף, וכן בעמ' ג ח: "אריה שָׁאָג".

לדעת רש"י, השם "יונה" במקרא בא בלשון נקבה ואילו כאן בא בלשון זכר "לפי שזכר היה". אך קשה למה בהמשך לא כתוב "עלה זית טרף בפיו"?

II. יש' מד ה: "וזה יכתוב ידו לד' ובשם ישראל יכונה".

הפועל "יכתוב" משמש נשוא ל"ידו" או לנושא הכולל "ישראל". אם הנושא הוא "ידו", היה לו לכתוב "וזה תכתוב ידו"! אמנם מצאנו במקרא "יד" גם לשון זכר וגם לשון נקבה,⁴⁵ וכפי שכתב רד"ק בפירושו ליח' ב ט, ופסוקנו הובא שם כדוגמה. אך ניתן להציע אלטרנטיבה פרשנית אחרת המביאה בחשבון תופעת הפלוגרפיה של האות ב"ת, כך: וזה יכתוב בידו לד'.

⁴⁵ שמי' יו יב; יח' ב ט.

III. דה"ב ד ג: "ודמות בקרים תחת לו סביב סביב סוככים אותו". מתחת לשפת הכיור שהיה במקדש, הוא ים הנחושת שעשה שלמה, עמדו שנים עשר בקר. הם אולי ה"פקעים"⁴⁶ המוזכרים בכתוב המקביל בספר מל"א ז כד: "ופקעים מתחת לשפתו סביב סוככים אותו". על פי המקבילה, הבקרים עמדו מתחת לשפת הכיור. "שפה" לשון נקבה, ומדוע אפוא כתוב בפסוקנו הנדון "תחת לו" בלשון זכר? אמנם מצאנו במקרא "שפה" גם בלשון זכר, כגון בשמי' כח לב, "שפה יהיה לפיו", אך כבר כתבנו לעיל, בהקשר לפועל "היה" שזה אינו שומר על התאם במין. פסוקנו יכול להתפרש כמכוון לנושא המרכזי שהוזכר לפני כן והוא הים (ים הנחושת), ושתי אפשרויות פרשניות אלו הובאו בפירושו רד"ק:

"ודמות בקרים תחת לו סביב. מלת 'לו' שבה אל שפתו שזכר [פסוק ב] כמו שאמר במלכים [ז כד] 'מתחת לשפתו'. ואעפ"י ששפת לשון נקבה, הנה מצאנו 'שפה' יהיה לפיו - לשון זכר, או שבה מלת 'לו' אל 'הים'."

IV. שמי' לד יט: "וכל מקנן תזכר פטר שור ושה".

ראב"ע קבע כעובדה שבמקום הזה "מקנה" בא בלשון נקבה, "תזכר". גם רש"י קושר את הפועל הנקבי "תזכר" לנושא "מקנן" ו"מוסב על היולדת", "אשר יפטור זכר את רחמה". אך ספורנו משייך את הפועל "תזכר" למקריב את בכור הבהמה הטהורה ואינו נסתר אלא נוכח, ויש כאן פנייה:

"וזה כי בפטר שור ושה תזכר, תהיה נזכר בחלק הקרבן הנקרא אזכרה, כאמרו אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז לא תפדה, קדש הם, את דמם תזרק על המזבח ואת הלבם תקטיר (במ' יח יז)".⁴⁷

V. במ' כא כ: "ומבמות הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה ונשקפה על פני הישימון". ראב"ע קבע כעובדה כי "ונשקפה לשון נקבה על הגיא".

רש"י מיישב את אי ההתאם במין באופן אחר: "ונשקפה", אותה הפסגה... דבר אחר: ונשקפה - הבאר על פני הישימון".

גם חזקוני ודעת זקנים פירשו את הפועל כמתייחס ל"פסגה". ואולי ניתן לייחס את הפועל לשם הראשון שהוזכר בתחילת הפסוק, "ומבמות... ונשקפה...". צורת הפועל מביעה רבות ולא יחידה, וזוהי צורה ארכאית, כמו "ידינו לא שפכה" (דב' כא ז) או "לא זרו ולא חבשו ולא רככה בשמן" (יש' א ו) וכן "ערינו נצתה מבלי יושב" (יר' ב טו) ועוד.

VI. שמי' כב כה: "אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו". אם נקשור את הפועל עם הכינוי החבור "תשיבנו" ל"שלמת רעך" יש כאן אי התאם מבחינת המין, אך

⁴⁶ "פקעים" בלשון חז"ל "בן פקועה" (חולין עד ע"א ועוד), היינו זלד היוצא מרחם הבהמה ע"י ביקוע כרסה. לפי זה פקעים = בקרים.

⁴⁷ ראה לעיל פרק ג. דוגמות נוספות לפרשנות אלטרנטיבית ראה: יר' ב כה; יא טז; שופ' יא לט (רד"ק).

ניתן לייחסו ל"חבול" הוא העבוט, המשכון, כפי שפירשו ראב"ע וחזקוני. ובלשון שר"ל: "תשיבנו", חוזר ל'חבול', שהוא בכוח הפועל חבול תחבול". כלומר "חבול" כשם עצם הוא מרשא פנימי הטמון בפועל. וייתכן שהתמורה "פָּגַד" הייתה כמחשבה הגנוזה ואליה שייך הפועל "תשיבנו", ומצאנו בענייני משכון ועבוט "לא תחבל פָּגַד אלמנה" (דב' כד יז). חילופים בין שני מינים אלו מיישבים גם את אי ההתאם הקיים כבר' כז טו: "בגדי עשו... החמורת".

VII. שמ' יא ו: "והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תוסיף".

ראב"ע תמה על אי ההתאם במין הנראה מוזר בפסוקנו, כדבריו "לא ראינו כזאת בכל המקרא לומר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תוסיף"! הרשב"ם מציין את אי-ההתאם כעובדה בלי להסבירה. בגלל בעייתיות זו התרגומים הארמיים וגם השבעים תיקנו וגרסו "כמוה", ובעל מנחת שי מציין: "סבירין כמוה בענין". ספורנו וחזקוני מציעים אלטרנטיבה פרשנית המיישבת קושי תחבירי זה: "אשר כמהו לא נהיתה", אשר בלילה כמהו לא נהיתה צעקה כזאת, וזה כי לא היה ליל מלחמת חיל אויבים, כי אמנם אז תרבה הצעקה בעיר, כענין 'קול צעקה משער הדגים ויללה מן המשנה ושבר גדול מהגבעות' (צפ' א י). אבל בלילה שהיה ליל שלום במצרים, לא נהיתה ולא תוסיף צעקה כזאת".